

GÜLÇİN
TANRIBUYURDU*

Patronun Hüsn-i Nazarından Mahrum Sürgünde Bir Şâir: Kalkandelenli Mu'îdî

A Poet Void of Courtesy of the Master in Exile: Mu'îdî of
Kalkandelen

Ö Z E T

Siyasi ve sosyal açıdan Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olarak tarihe kaydedilen 16. asır, Klasik Türk edebiyatının da altın çağını yaşadığı bir devir olmuştur. Asrın hükümdarlarından Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile en ihtişamlı yıllarını süren imparatorlukta, sosyo-ekonomik refaha paralel olarak kültürel faaliyetler de artmış devlet yöneticileri sanata ve edebiyata gereken ilgiyi göstererek sanatçıları desteklemiş ve himaye etmişlerdir.

Kalkandelenli Mu'îdî, bu asrın ikinci yarısında yetişmiş kudretli ve üretken bir şâirdir. O'nun şâir kimliği, dönemin şâirler mektebi niteliğindeki İstanbul'da şekillenmiş olmasına rağmen, Dersaadet'ten zorunlu ayrılışına neden olan Rodos Adası'na sürgünü ve Hac yolculuğu sırasında Halep ve Mısır'da geçirdiği gurbet yılları lâayık olduğu ve arzuladığı itibarı görememesine neden olmuştur. Yaşadığı sürece sözü edilen gurbet acısını içinde taşıyan şâirin, şüirlerine damgasını vuran tema da bu olmuştur. İstanbul'dan ayrı, taşrada yaşam ve var olma mücadelesini sürdüren şâir, mutlak otoritenin yani patronun iltifatından da mahrum kalmıştır.

Bu çalışmada Kalkandelenli Mu'îdî'nin bizzat kendi şüirlerinin şekillendirdiği yaşam öyküsünden yola çıkılarak sürgün yıllarında gurbet sancısı çeken gözden düşmüş bir şâirin tercüme-i hali şâir-patron ilişkisi bağlamında ele almak ve değerlendirilecektir.

ANAHTAR KELİMELE R

Patronaj, hâmi, sürgün, gurbet, Kalkandelenli Mu'îdî.

ABSTRACT

The 16. century is marked down as the most brilliant era of the Ottoman Empire politically and socially was also a period during which Classical Turkish Literature had lived its golden age. Cultural activities soared in parallel with socio-economical welfare across the empire living its most flamboyant years with the period of Sultan Suleyman the Magnificent and also the state rulers/administrators promoted and protected the artists by showing the necessary interest in art and literature.

Mu'îdî of Kalkandelen was a powerful and productive poet who lived through the second half of that century. Although his poet identity was formed in Istanbul that served as the school of poets for the period, his mandatory exile to Rhodes Island causing him to separate from Dersaadet (door of happiness) and the years of absence from home he lived through in Egypt and Aleppo during pilgrim's journey led him not to get the recognition he deserved and wished. This theme was what influenced strongly the poems of the poet who deeply experienced the agony of absence from home that was mentioned as long as he lived. The poet who struggled for survival and existence in the backcountry away from Istanbul was also deprived of the courtesy of absolute authority, namely the master.

In this study, the life history of a poet who suffered from homesickness and fell from favour during his years of exile will be discussed and reviewed in the context of poet-master relationship based on his biography to which the poems of Mu'îdî of Kalkandelen himself gave shape.

KEYWORDS

Patronage, protector, exile, homesickness, Mu'îdî of Kalkandelen.

* Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli (demirgulcin@kocaeli.edu.tr).

Giriş

16. asır, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik açılardan gelişmesini sürdürerek eşine az rastlanır kudretli padişahlarla büyük bir imparatorluk haline geldiği parlak bir devir olarak tarihe kaydedilmiştir. Bu yüzyıldaki siyasi ve iktisadi gelişmelere paralel olarak bilim, kültür ve sanatta da aynı düzeyde gelişmeler yaşanmış devletin ileri gelenlerinin sanat ve edebiyatı teşvikiyle sanatsal faaliyetler artarak devam etmiştir.

Türk kültür ve edebiyatının zengin ve verimli bir kemal devresi olan bu asırda kendisi de usta bir şâir olarak adından söz ettiren ve edebiyat tarihi sayfalarındaki yerini alan Kanuni Sultan Süleyman âlim, sanatkâr ve şâirleri himaye etmiş ve çevresinde geniş bir şâir topluluğu oluşmuştur.

Mu'îdî, asrın siyasal ve kültürel bağlamdaki bu olumlu havasından etkilenerek kendi dönemine gelinceye kadar şekillenen kültür birikimini özümsemiş bir şahsiyet olarak eserler vermek üzere gayret göstermiş ve var olma mücadelesini sürdürmüş bir şâirdir.

Döneme ışık tutan kaynaklar ve şu'arâ tezkirelerinin Rumeli bölgesinden olduğu hususunda görüş birliğinde oldukları Mu'îdî, Üsküp yakınlarında bulunan Kalkandelen kasabasındandır.¹ (Âşık Çelebi 1971: 125b; Ahdî 2005: 265; Kınalı-zâde Hasan Çelebi 1989: 916; Beyânî 1997: 268; Gelibolulu Âlî 1994: 276; Riyâzî: 134b; Kâtip Çelebi 2007: 1602; Şem-seddin Sâmî 1898: 4335a; M. Nâil Tuman 2001: 979; Bursalı Mehmed Tahir 1972: 221; Mehmed Süreyyâ 1994:IV/ 503; Gibb 1999: 120).

Şâirin asıl adı ile ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte bazı kaynaklarda babası mu'îd² olup mu'îd-zâde ola-

¹ Zikredilen tezkire yazarları dışında, Sehî ve Latîfî, şâirin Üsküplü olduğunu belirtmişlerdir. Öyle görünüyor ki bu durum, Kalkandelen kasabasının Üsküp'e çok yakın olmasından kaynaklanan bir dikkatsizliğe işaret etmektedir (Sehi Beg 1978:304; Latîfî 2000: 502).

² M. Zeki Pakalın'ın verdiği bilgiye göre mu'îd; medreselerde müzakerecilik edenler ve müderris muavini mertebesinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Osmanlı'da medreselerin başında bulunan müderrislere yardımcı olmak üzere onların yanlarına verilen asistanlar mu'îd olarak adlandırılmış, mu'îdler müderrisle-

rak anıldığı için (Kınalı-zâde Hasan Çelebi 1989: 916; Beyânî 1997: 268; Şemseddin Sâmî 1898: 6/4335a) bazılarında ise şâirin Müftü Ali Çelebi'nin mu'îdi olduğu için bu mahlası edindiği ifade edilmektedir (Sehi Beg 1978: 304; Latîfî 2000: 502; Ahdi 2005: 265; Mehmet Nâil Tuman 2001: 969; Bursalı Mehmed Tahir 1972: II/221; Mehmed Süreyyâ 1994: IV/ 503). Mu'îdî'nin babası II. Bayezid devri müderrislerinden Mevlânâ Mu'îd-zâde'dir (Kınalı-zâde Hasan Çelebi 1989: 916; Beyânî 1997: 268; Şemseddin Sâmî 1898: 6/4335a, Şakâ'ik-i Nu'maniye ve Zeyilleri 1989: I/332). Uzun yıllar Üsküp'te müderrislik eden Mu'îd-zâde bilgi birikimi ve tecrübesiyle oğlu Mu'îdî'nin eğitiminde aktif rol almıştır. Şâir, babasının da teşviki ile küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim görmüş ve öğrenmeye hevesli bir genç olarak Karamanlı Müftü Ali Çelebi'nin³mu'îdi (Sehî Beg, 304; Latîfî, 502; Ahdi, 265; Mehmed Nâil Tuman, 969; Bursalı Mehmed Tahir, 221, Mehmed Süreyyâ,1994:IV/503) olmuştur. Daha sonra ise Kazasker Mîrim Çelebi'den mülazım (Âşık Çelebi, 125b) olmuştur. Medrese tahsilini bitirip icazet alanlar için kullanılan bir tabir olan mülazım, yedi yıllık bir eğitimin sonunda imtihana girerek başarılı olanların müderris oldukları, olamayanların da kadı makamında görev aldıkları bir sürecin ilk aşamasıdır. Mu'îdî bu ilk aşamayı tamamladıktan sonra ilim yolunu terk etmiş olsa da yanında mülazım olduğu Mîrim Çelebi, 16. asrın önde gelen astronom ve matematikçilerindendir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1988: 632). Sehî Bey'in zahir ilimleri öğrenmek

---

rin anlattıkları dersleri öğrencilere tekrar etme ve medresede gerekli düzenin sağlanması noktasında görev almışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sâmî Es-Sakkâr, "Mu'îd", *TDV İslam Ansiklopedi*, C.31, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.86-87; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 12, 49, 51; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s.133.

³ Tezkirelerin Karamanlı Müftü Ali Çelebi olarak andıkları kişi, asıl olarak Zenbilli Ali Efendi olarak bilinen ve Osmanlı'nın II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ile sürüp giden saltanat yıllarına tanıklık etmiş fıkıhda söz sahibi mütefekkir şeyhülislamıdır ve fetvalarıyla meşhur olmuştur. Asıl adı Ali Cemali olan Zenbilli Ali Efendi Karaman'da doğmuştur ve ilk tahsilini Karaman ve Konya'da tamamlamıştır. II. Bayezid döneminde şeyhülislam olmuş, Yavuz'un idam emri verdiği pek çok kimseyi pervasız müdahaleleriyle kurtarmış ve hatta çoğuna vazifelerini geri verdirecek kadar önemli roller üstlenmiştir. Kanuni döneminde de aynı şekilde görev almış ve İstanbul'da vefat etmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II,TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 665-670).

için çabaladığını ve bu konuda da son derece başarılı olduğunu ifade ettiği şâir, hocası Mirim Çelebi'nin yanında astronomi ve matematik gibi ilimleri tahsil edip sağlam bir medrese eğitimi almış ve kendini ilme adanmış, beğenilen, takdir edilen donanımlı bir öğrenci olarak her bir fenni tahsil etmiştir (Sehî Beg: 117b).

Mu'îdî'nin mülazım olduktan sonraki süreçte yaşamını hangi yönde sürdürdüğü ile ilgili olarak kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla beraber şiirlerinden bir iftira sonucu gözden düşerek sürgün edildiğini öğrendiğimiz şâir, hayatının bundan sonraki yıllarında İsfahan, Horesan, Bağdat, Konya, Bursa, Halep, Mısır gibi şehirlerde başıboş bir hayat sürmüştür (Âşık Çelebi, 125b). Hac ziyareti sonrasında ise Mısır'a yerleşmiş ve vefatından önce Beytü'l-mâl katipliği görevinde bulunmuştur (Âşık Çelebi, 125b; Gelibolulu Âlî, 276; M. Nâil Tuman, 979).

Yukarıda sözü edilen şehirler o devre kadar birer kültür merkezi olarak ilim ve edebiyat tahsili için büyük rağbet gören dolayısıyla büyük sanatkâr ve âlimlerin yetiştiği şehirlerdir. Mu'îdî'nin gerek ilim tahsili gerekse derbeder yaşamının durak noktaları olması vesilesiyle bulunduğu bu şehirler Kanuni döneminde haiz oldukları önemi kaybetmişler Osmanlı başkenti İstanbul kısa zamanda büyük şâir ve sanatkârlar yetiştiren bir kültür merkezi olarak yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda, has bahçede ve konaklarda düzenlenen şiir ve musiki meclisleri, şâirlerin eserlerini beğeniye sundukları ve himaye edilerek derece derece lütuf gördükleri bu şaşaalı devir (İpekten 1996: 82) asrın şâiri Mu'îdî için de aynı ölçüde cezbedici olmuştur. Bir süre hükümdarın lütfuna mahzar olduğunu dillendiren şâir İstanbul'da bulunmuş ve sözü edilen ilmi ve edebi çevreye dahil olmuştur. Ancak şâirin, hükümdarın himayesini gördüğü yıllar uzun sürmemiş, dahil olmaya çalıştığı edebi mektepteki yeri daimi olamamıştır. Zira şiirlerinden edinilen bilgiler ışığında Mu'îdî'nin bir süre sonra gözden düşüp hükümdarın öfkesine mağlup olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Şâirin gözden düşme sebebine ilişkin bugün için elde kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Mu'îdî, yüz karası bir suç ile suçlandığına da

⁴ Çünkü mazhar düşdüm âhir hey vefâsız kahrıña
Bâri evvel tutmasam lütfuñla ülfet kâşkî (Mu'îdî Divânı g. 431/4)

işaret ederek kendisini kıskanıp çekemeyenlerin iftirasına uğradığından söz etmektedir.

Sîne-çäküm nâfeveş sevdâ-yı zülfünle senün
Veh ki dahi olmadum bu **yüz karasından** halâs

Mu'îdi Dîvânı g.192/6

Mu'îdi'nin klasik şiirin poetik zemini üzerinden rakip zümresine yaptığı eleştiri, hükümdarın lütfuna mahzar olan ilim ve edebiyat çevrelerinedir. Tıpkı *Harnâme*⁵ örneğinde olduğu gibi, devlete yakın olanların imtiyazlarını kullanarak, kendilerine maddî ya da manevî rakip olabileceklere yönelik tasarrufları Mu'îdi için de söz konusu olmuştur. Bu bağlamda şâir, şiirlerinde rakip tipi üzerinden bir zümreyi işaret etmekte ve onların hak etmedikleri başarılarına teessüf etmektedir:

Rûze-i [fakr ile] geçsün ben siyeh-bahtuñ günü
Siz dem-â-dem 'iş idüp tenhâca bayram eylerüz

Mu'îdi Dîvânı g.158/4

Mu'îdi kuluñı ağlatma it rakîbe uyup
Yazuk degül mi ki düşmen güle seven yirine

Mu'îdi Dîvânı g. 398/5

Rakipler tarafından atılan söz konusu iftira Mu'îdi'yi son derece güç bir duruma düşürmüştü (Tanrıbuyurdu, 2012: 320); şâir, padişahın huzuruna çıkıp halini anlatmak ve bu iftirayı yalanlamak istemişse de bunda muvaffak olamamıştır.⁶ *Dîvân*'da yer alan şiirlerden öğrenildiğine göre, bu iftiranın soruşturulması için devrin padişahınca görevliler tayin edilmiş⁷ ve nihayet Mu'îdi'nin katli vacib görülmüştür; ancak daha sonra bu cezadan vazgeçilerek şâirin Rodos Adası'na sürgün⁸ edilmesine

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Şeyhi'nin Harnâme'si*, Haz. Faruk K. Timurtaş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

⁶ Ne yüzden varup ol şâh-ı cemâle 'arz olam ben kim
Kara bahtumda şimdi ay olur bir hefte dîvân yok (*Mu'îdi Dîvânı* g. 219/4)

⁷ Bir 'Arab 'ayyândur hâlûñ beni **teftiş** için
Üstüme gelmiş **nişân-ı husrev-i devrân** ile (*Mu'îdi Dîvânı* g. 392/4)

⁸ Eski çağlardan beri kullanılagelen bir ceza olan sürgün, ölüme denk sayıldığından suçlu eğer idam cezası almışsa bu cezası idama karşılık olarak kabul edilen sürgüne çevrilebilmiştir. Osmanlı döneminde kamu düzenine karşı suç işlemek, yalancı

karar verilmiştir. Mu'îdî'nin yaşadığı bu sürgün, şâirin siyasi bir suçtan dolayı cezalandırılıp merkezden uzaklaştırıldığını düşündürmektedir. Ancak Rodos sürgününden sonra Hac vesilesiyle yolu Halep'e düşecek ve sonrasında Mısır'a yerleşecek olan şâirin müebbet değil muvakkat (süreli) bir sürgün yaşadığı da dikkate değer bir husustur.

Gamzeğe ısmarladuñ katlin Mu'îdînün velî
Şimdi ol bîmârî gözden savduñ ihmâl eyledüñ

Mu'îdî Dîvânı g. 248/7

İy Mu'îdî gönlüme düşdi Sitanbul yolları
Âh eger kim olmayam Rodos Adası'ndan halâs

Mu'îdî Dîvânı g.191/7

Bu sürgün, şâirin kendi ifadesiyle bu zaruri sefer⁹ ve şâirin vatanından ayrı geçirdiği yıllar, hayatının sonraki dönemlerine de sirayet etmiştir. Gönlü kırık, gözü yaşlı, sinesi yaralı şâir, hem vatanından avare düşüp yersiz yurtsuz kalmış hem de adı kötüye çıktığı için kınanarak hakir görülmüştür (Erünsal 1988: 217). Şairin kendi ifadesiyle hasret köşesinde affedilip himmet ve iltifat görmeyi umduğu bu sancılı yıllar aynı zamanda geleceğe dair küçük de olsa bir umuda, mutlak güce ve otoriteye olan inanca işaret etmesi bakımından ayrıca dikkate değerdir. Zira patrona sadakatle bağlı bir kul rolünün benimsendiği ve aczin ifade edildiği şu beyitlerde şâirin, hükümdara halini arz edebilmesi durumunda ferah bulacağına ve gurbet yıllarının biteceğine olan inancı tamdır.

Beni itmezdi gâlib böyle mahrûm
İşitse hâlümü bir mahreminden

Mu'îdî Dîvânı g. 350/4

şahitlik, adam öldürme veya yaralama, fuhuş, ırza tecavüz, iftira, küfür, hırsızlık, rüşvet, kaleden suçlu kaçırma, halka zulüm, tezvir, görevi ihmâl, çekememezlik, asayiş bozmak, emre itaatsizlik, tehdit, sahtekarlık, rüşvet, edebe aykırı mektup yazmak, şekavet, fetva emirlerine karşı gelmek, vergi ödememek, kaçakçılık, devleti zarara uğratmak gibi suçların cezası olarak sürgün uygulanmış özellikle yönetime muhalif olan kişilerin merkezden (İstanbul) uzaklaştırılmaları sağlanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5, Fall 2008, s. 12-29.

⁹ Diyârümden sefer kılmak degüldür ihtiyârümle
Ne çâre Hak bilür câna geçüpdür derd-i yârümden

Elüm alup umaram koymaya ayakda beni
Pâdişâhum bu diyâre gelicek devlet ile

Mu'îdî Dîvânı g. 391/6

Şâirin sürgün yıllarından sonraki yaşamı, Hacc'a gitmeye niyetlenip hayatının büyük bölümünde olduğu gibi seferine devam ettiği yıllarla sürmüştür. *Dîvân'*da yer alan bir gazeli ve *Şem' ü Pervâne* mesnevisi O'nun Hac yolculuğuna ilişkin bilgilere kaynaklık etmektedir. Mesneviden, şâirin Hac yolculuğu sırasında yolunun Halep'e düştüğü ve çok beğendiği bu şehirde bir süre konakladığı anlaşılmaktadır. Şâirin adeta sancılı geçen ömrünün muhasebesini de yaptığı *Şem' ü Pervâne*'nin münâcat bölümü yukarıda bahsi geçen itibar zedeleyici uygunsuz davranışları da ifade edercesine işlenen günahı (suçu) kabullenişin ağır bastığı bir temada şefkat ve merhamet dilekleri içermektedir.¹⁰ Mu'îdî, dile getirip söylemeye dahi gücü olmadığı uygunsuz işler yapmamış olsa devlet tarafından itibar göreceğinden de söz etmektedir.

Dâmen-i devlete irerdi elüm
Yarlış olmasa defter-i 'amelüm
'Amelüm gâyet az günâhum çok
Şeb-i hicretde her gün âhum çok
İşlerüm var dile gelüp dinmez
Düşmeyince başum yire inmez

Mu'îdî, Şem' ü Pervâne b. 82-84

Mu'îdî, şâir kimliğinin temeli İstanbul'da atılan ve adı yeni duyulmaya başlayıp şiirlerinin başarısı taktir görecekken gözden düşmüş bir sanatkar olarak beklediği lütuf ve himmeti hiçbir zaman görememiş ve durumundan hoşnut olmamıştır. Yaşamı boyunca çektiği gurbet sıkıntısını her fırsatta dile getiren şâir, *Gül ü Nevrûz*'un da edebiyat çevrelerince tanındığının bilgisini de vermiştir. Şiirlerinin, baştan başa eşsiz bir inciyken değerini yitirip kara toprağa düştüğünden söz eden Mu'îdî,

¹⁰ Gerçi başdan ayağa 'isyânım
İtdigüm işlere peşimânım (*Mu'îdî, Şem' ü Pervâne*, b. 80)
Yüzüme urma itdigüm işi
Pâdişâhum esirge dervîşi (*Mu'îdî, Şem' ü Pervâne*, b.157)

Kanuni devrinin her alanda olduğu gibi ilim ve edebiyat çevreleri hususundaki olumlu havasını da teneffüs etmiş bir şâir olarak söz konusu edebî çevreye bir süre dahil olup şiirlerinin takdir gördüğünü ifade etmiştir (Latîfî 2000: 503).

Mu'îdî'nin hüner sahibi bir şâir olarak vatanından ayrı geçirdiği yıllar O'nun sahipsiz ve aynı oranda nasipsiz kalmasını da beraberinde getirmiştir. Hükümdarın hüsn-i nazarından mahrum şâir, toplumdaki itibarını da yitirmiş, dünyadan el etek çekip meyhane köşelerinde başkalarının elden bıraktığı kadehin dibindeki içecek kadar düşkün ve sefil bir hayat yaşamıştır (Erünsal 1988: 222). *Şem' ü Pervâne* mesnevisinde aynı zamanda kendi yaşam öyküsünden de izler sunan şâir eserde kendisini mekansız (gezin) bir rind ve derviş olarak tanımlamaktadır.¹¹

Edebi kişiliği dahil olduğu edebi gelenek çerçevesinde şekillenen Mu'îdî, vatanından ayrı olduğu süreçte bu yüzyıl edebiyatını uzaktan bir bakışla ve farklı pencerelerden değerlendirme fırsatı bulmuş bir sanatkârdır. O'nun elde bulunan *Dîvân'ı*, *Hamse'sine* dahil olan *Şem'ü Pervâne'si* ve *Miftâhü't-Teşbih'i*, geleneğin kendisinden önceki halkalarının özümsemiş tahlil edildiği bir süreçten yansıyanlardır. Zira "iyi şiir nasıl olmalı" noktasında söyleyecek sözü olan şâir, tıpkı asrın ustası Fuzûlî gibi¹² şiirin ızdırap, dert ve gözyaşıyla yoğrulmuş olmasının gereğini savunmuş acı, hüznün ve gurbet temi ile ördüğü şiirlerin samimiyet noktasında yüreğe tesir edebileceğinin altını çizmiştir. Poetik görüşlerinin bir uzantısı olarak edebiyat eleştirisi de yapan şâir, gerçek şiirden anlayan kimse kalmadığı için şiir yazmaktan zevk almadığını, şiirden anlamayanların şiiri okumak bir yana beyitleri bozduklarını dile getirmiştir.¹³ *Dîvân'* da yer alan ve şâirlerin yazdıkları şiirleri istinsah eden katiplerin, yaptıkları hatalarla şiiri aslından uzaklaştırdıklarını ve Mu'îdî'nin bu yöndeki kaygılarını içeren kıt'a, Fuzûlî'nin "kalem olsun

¹¹ Rind dervîş ü lâ-mekân idi ol

Zâr ü dil-rîş nâ-tüvân idi ol

Oğmaduk derd-mend ü bî-çâre

Pâ-bürehne vatandan âvâre (Mu'îdî, *Şem' ü Pervâne*, b.458, 461)

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Nur Doğan, *Fuzulî'nin Poetikası*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

¹³ *Dîvâne* Mu'îdîyi kabûl eylemez a'dâ

Şî'r okımazlar da hemân beyti bozarlar (Mu'îdî *Dîvânı* g.151/5)

eli ol kâtib-i bed-tahrîrin" mısraıyla başlayan meşhur kıt'asını¹⁴ anımsatmaktadır. Şâir bu noktada fesad ehlinden, kötü okuyuculardan ve kabiliyetsiz katiplerden şikayetini dile getirmektedir.¹⁵

Mu'îdî'nin poetik birikimini aktardığı ve O'nun donanımına ve edebiyat tarihi içerisindeki yerine işaret etmesi bakımından dikkatle üzerinde durulması gereken bir eser olan *Miftahü't-Teşbîh* -şâirin Türkçede o devre kadar bu yönde eserlerin bulunmadığını belirttiği ifadesi de göz önünde tutularak- Erünsal'ın ifadesiyle basit bir adaptasyon değil orijinal bir risaledir. Şâir, risalenin başında, Şerefüddin Râmî'nin *Enisü'l-Uşşâk*¹⁶ adlı eserini örnek alarak bu risaleyi kaleme aldığını belirtmiş olsa da bu etkilenme sadece şekil ile sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda şâirin, gözden düşüp sürgün edildiği yıllarda ve sonraki süreçte yazdığı bu hatırı sayılır mahiyetteki eserlerin dönemin edebiyat çevrelerine sağlıklı intikali ve dönemin sosyo-politik havasında ne derece sıhhatli ve objektif takdir gördüğü bugün için tartışılması gereken bir konudur. Zira adı geçen eserlerdeki mahareti, bilgi birikimi, poetik alt yapısı ayrıca dönemin nabzını tutan şiir mecmualarına girmiş onlarca şiiri, şâirin bu edebi gelenekteki müstesna yerine işaret etmek adına yeterlidir.

Bugünün bakış açısı ve değerlendirmesiyle kudretli bir şâir olarak andığımız ve klasik edebiyat geleneği içerisindeki yerine işaret ettiğimiz şâir, İnalıc'ın ifadesiyle patrimonial bir toplumun üyesi olarak sosyal onur, statü ve mertebelerin mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlendiği bir sistemin üyesidir. Bu bağlamda bilgin ve sanatkârların geçimini idame ettirmek adına hükümdarın ve seçkin sınıfın desteğine muhtaç kılındığı (2010: 9) başka bir ifadeyle "marifetin iltifata tabi olduğu" bu yapı Mu'îdî için aksi yönde işleyen bir mekanizma haline dönüşmüş, şâirin "müşterisiz (kalan) metayı zayı" olmuştur. Sanatkârın

¹⁴ Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir sukûtiyle kılur nâdir'i nâr
Gâh bir nokta kusûriyle gözi kör eyler (Doğan 2002: 38).

¹⁵ Nazm ehli çün eş'ârımı tahrîr ideler
Taksîri eger var ise tefsîr ideler
Dîvânımuñ islâhına kâdirler iken
Hayf ola ki tağyîrine taksîr ideler (*Mu'îdî Dîvânı* Kıt.3)

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Rami, *Enisü'l-Uşşâk*, Çev. Turgut Karabey, Numan Külekçi, Habib İdris, Ecdad Yayınları, Ankara 1994.

şöhretinin çoğu kez hükümdar tarafından belirlendiği bir süreci de ifade eden sistemde bir eserin makul ve muteber olması her şeyden önce sultanın iltifatına bağlı olmuştur (İnalçık 2010: 15). Hükümdarın iltifatının ve hâmilîğinin devamı ancak onun hoşlanmayacağı ifade ve eylemlerden kaçınmakla mümkün olurken Fatih Sultan Mehmed dönemi şâirlerinden Ahmed Paşa örneğinde olduğu gibi Mu'îdî bugün için niteliğini bilemediğimiz suçu ya da kendisine atılan iftira nedeniyle patronun gazabına uğrayarak sürgün edilmiştir. Dolayısıyla kendisine isnad edilen suç, sanatkârlık payesinin önüne geçerek O'nun sanatkâr kimliğini gölgelemiştir.

Mu'îdî, Rodos'a sürgün edildiğini belirttiği beytinin ikinci mısraında *buradan kurtulamazsam vay halime* şeklinde bir hayıflanma içerisinde olduğuna göre şâirin elde bulunan *Dîvân'*ını Rodos Adası'nda sürgünde olduğu yıllarda yazdığı düşünülebilir. Bu bağlamda *Dîvân'*da yer alan gazellerdeki pek çok söylem, gözden düşmüş olma, yeniden padişahın iltifatına mahzar olabilmek ve bir hâmilî arayışı içerisinde bulunma noktasında hükümdara seslenişini ifade etmektedir. Klasik Türk şiirinin aşk konsepti içerisinde ifadesini bulan bu söylemler çoğunlukla mutlak otoritenin şahsına yönelmiştir.

Walter G. Andrews, şiirsel bağlamda "hükümdar" için kullanılan terimlerin "sevgili", "kul" için kullanılanların ise "aşık" ın karşılığı olarak geçtiğini söylerken bu şiirsel formülasyonun sosyo-politik ilişkinin doğasının ve boyutlarının eksiksiz bir tablosunu sunmaya kazandıracak katkıyı da ifade etmektedir. O'na göre, kişisel otoritenin, beraberinde otorite sahibine kişisel bir bağlılık getireceği de açıktır. Şiir geleneği dâhilinde devlete-hükümdara tebaa olma ilişkisi açıkça bir aşk ve sevgi ilişkisidir ki aşka çok benzeyen derin bir bağlılık gerektirir. Bu formülasyon hükümdarı bir sevgi nesnesi olarak belirler. Hükümdar, duygusal bir ilişkinin aynı zamanda hareketsiz başlatıcısı olarak aşk uyandırır, aşkın yöneldiği hedef işlevi görür; ama duygusal olarak olaya katılması gerekmez. Sadece kayıtsızlığı azaltmakla iyileştirebilir, acıyı dindirebilir ve gönlü şâd edebilir (2009:115-118). Mu'îdî'nin, halini bir aracı vasıtasıyla bile olsa hükümdara arz edebilmeyi umduğu beyti sevgilinin/hükümdarın hareketsizlik ve kayıtsızlığını örneklendiren bir söylemdir:

Sevdüğim bilmezse âhir ol büt-i bîgâneveş
Hâlümü 'arz itmege bir âşinâsi yok midür

Mu'îdî Dîvânı g. 152/2

Bir başka beyitte ise klasik şiirin aşk konseptinin vazgeçilmez iki unsuru olan gül/bülbül ilişki üzerinden bir örnekleme ile içinde bulunduğu durumu ifadeye çalışan şâir, dikeniyile bülbülünün yüreğini dağılayan ve onu inciten gülün bile bülbülü iyileştirmek, acısını dindirebilmek adına bir iltifatta bulunduğundan ancak kendisinin hâlâ bağı yaralı bir âşık olarak hükümdardan lütuf görmediğinden söz eder:

Merhem-i sürh ile gül hoş itdi zahmın bülbülün
Bana yazuklar ki bağrum tolu peykândur henüz

Mu'îdî Dîvânı g.154/6

Sevgili/hükümdar imgesinde cefa, sitem, zulüm ve cevr otorite ilişkisinin olumsuz yönlerini ifade ederken lütuf, rahm ve himmet gibi kavramlar ilişkinin olumlu yönüne işaret eder. Aşk nesnesinin/hükümdarın eylemlerinin hayatî rol oynadığı bu sistemde ödül ve cezaların ondan geldiği, kişinin iktidarı, varlığı hatta canı ile onun ağzından çıkacak bir söze bağlı olduğu için sadakat "kul rolünü benimseme" hayatî önem arz etmektedir (Andrews 2009: 118). İşlediği suçtan dolayı önce ölümüne karar verilen sonra cezası sürgüne çevrilen Mu'îdî, sevgili/hükümdar-âşık/kul arasındaki otorite ilişkisinde cezaların en ağırına çarptırılmış bir kul olarak hep söz konusu ilişkinin ceza yönüne maruz kalmış ödül olarak adlandırılan olumlu yönünden nasiplenememiştir. Şâir kendisine biçilen cezayı da dillendirdiği beyitlerinde mutlak otoritenin yıkıcı, acı veren ve müsamahasız yönüne de işaret etmektedir:

Sevdüğün bilüp Mu'îdiye ihen **cevr** eyleme
Dutalum **öldürmelü suç** itdi ihsân yok mudur

Mu'îdî Dîvânı g.151/7

Şöyle cevr ider başa kim Tanrı yaratdı dimez
'Âşık-ı bî-çârenün yohsa Hudâ'sı yok mudur

Mu'îdî Dîvânı g.152/3

Bu ceza halkasında sıkışıp kalan şâirin yine de yukarıda sözü edilen aşk ilişkisindeki derin bağlılığı vurgularcasına hükümdara sadakatle bağlı bir kul olmaktan ödün vermediği ve aczini ifade ettiği de görülmektedir:

Gerçi benden yüz çevürdi ol meh-i nâ-mihribân
Nâ-tüvân gönlümde ammâ '**ışkı bâkîdür** henüz

Mu'îdî Dîvânı g.153/4

Pâdişâhum çünkü ihlâsın bilürsin şübhe yok
İtme yazukdur Mu'îdî benzeni billâh red

Mu'îdî Dîvânı g. 64/5

Kulun/aşığın canı, hükümdara/sevgiliye duyduğu aşktan daha kıymetli değildir. Hükümdarın zulm etmemesi bile Mu'îdî için bir lütuftur:

Ger murâduñ cân ise gel saña **teslîm** ideyin
Çekmesün şehlâlaruñ üstüme hançerler meded

Mu'îdî Dîvânı g. 63/3

Söz konusu otorite ilişkisinde, ilişkinin olumsuz yönünü temsil eden unsurlar yani hükümdar davranışının acı veren, Mu'îdî örneğinde olduğu gibi kişiyi sürgün edip vatanından avare eden boyutu hükümdarın kontrolü dışında ne iktidar, ne itibar ne de bir servete sahip olunamayacağına bilincindeki kul için mutlak sadakat ve boyun eğiş gerektirir. Bu bağlamda Mu'îdî, asrın padişahına olan bağlılığını şöyle ifade etmektedir:

Gam degül diller alup kılsa gözün yağmâ-yı dîn
Yine yüz cân ile kapuñda gedâyuz kemterîn
Su gibi sâfi derûnuz bizde olmaz kibr ü kîn
Lâubâlî pâk-meşreb biz Süleymânîlerüz

Mu'îdî Dîvânı mur. 3/5

Andrews, mutlak otorite karşısında gerçek veya sembolik boyun eğişin somut ödül beklentileri olmaksızın mümkün olamayacağını söylemektedir. Zira fedakarca kendini adamaya dayalı bir sistemin uzun ömürlü olamayacağı açık olduğu için maddi ödüller ya da rahat bir hayat imkanı yaratacak lütuflar beklenmesi kaçınılmazdır (2009: 121). Mu'îdî, inci gibi kıymetli şiirlerinin değerinin bilinmesi ve takdir edilmesi için kendisi de usta bir şâir olarak adından söz ettiren ve iyi şiirden anlayan hükümdarının himmetini dilemektedir:

Dürr-i nazmı kâsid olmasun Mu'îdî benderjüñ
İy şeh-i gevher-şinâs ü hurdedânım gitme gel

Mu'îdî Dîvânı g. 277/7

Osmanlı gazel geleneğinin en yaygın temalarından biri ayrılık ve ayrılığın sonuçları temasıdır. Şiir, otorite sahibine yakın olmayı önemli

bir hedef olarak gösterip otorite sahibinin bulunduğu mekanı aşkın değer taşıdığı bir yer haline getirir. Otorite sahibine fiziksel yakınlık iktidardan en çok payı almayı sağlar. Otorite sahibinden uzaklaşmak mahrumiyet, acı ve gözyaşı demektir (2009:125). Gurbet illerde değerinin bilinmediğinden yakınan Mu'îdî, yaşadığı sürgün yılları ve sonrasında da hükümdara yakınlıktan mahrum kalmış bir kul olarak söz konusu hüznü şöyle ifade etmektedir:

Kimse kadrüm bilmedi âhir 'Arab mülkinde âh
İy Mu'îdî milket-i 'Osmân'ı ahdum ağladum

Mu'îdî Dîvânı g. 299/6

Hükümdara yakın olmanın İstanbul'a yakın olmakla eş değer tutulduğu noktada da şâir, İstanbul'a olan özlemini dile getirir. Zira 15. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıla uzanan süreçte mutlak otoritenin mekanı İstanbul olarak belirlenmiş, İstanbul'da bulunmak padişaha yakın olmak şeklinde değerlendirilmiştir. Şâir, tıpkı asrın şâirlerinden Fuzûlî¹⁷ gibi İstanbul'a gidip oranın havasını teneffüs etme arzusu ile yanıp tutuşmuş ama buna fırsat bulamamıştır.

İy Mu'îdî gönlüme düşdi **Sitanbul** yolları
Ah eger kim olmayam Rodos Adası'ndan halâs

Mu'îdî Dîvânı g.191/7

Hükümdar/kul arasındaki bu ilişki formülasyonunda klasik şiir aşk kadrosunun daimi üyelerinden "rakip"te göz ardı edilmemeli, bu sistemdeki yerine dahil edilmelidir. Mu'îdî'nin agyâr, düşman, bîgâne gibi sözcüklerle andığı rakip kadrosu şâirin otoriteyle olan ilişkisine doğrudan müdahil olmuş ve bu ilişkinin olumsuz yönünü bizzat şekillendirmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere şâirin ilmini ve sanattaki başarısını çekemeyen bu zümre, O'nun sürgün edilerek gurbete düşmesine ve hükümdarın iltifatından mahrum kalmasına neden olmuştur.

Niçe bir dildâra varup cân dirîğ eyler diye
Kıl beni yâ Rab rakîbün iftirâsından halâs

Mu'îdî Dîvânı g.192/4

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Doğan 2002: 27).

Tîr-i gamdan ger ölem bir zerre mihr itmez tabîb
Ya benüm yokdur sitârem ya nifâk itdi rakîb

Mu'îdî Dîvânı g. 33/1

Uzun yıllar boyunca bir hâmî arayışı içerisinde derbeder bir hayat süren Mu'îdî, hayatının son deminde Halep Defterdarı Muhammed Bey'in himayesini görmeyi dilemiştir. Halep'te bir süre kalıp *Şem' ü Per-vane* mesnevisini de orada kaleme aldığını bildiğimiz şâir, söz konusu mesneviyi de Muhammed Bey¹⁸'e sunmuş, mesnevide memduhunu öven beyitler kaleme almıştır (2009: 210). Şâirin ölümünden önceki son resmi vazifesi olan Mısır'da Beytü'l-mâl katipliği de Muhammed Bey'in himayesiyle olmalıdır.

Sonuç olarak görülmektedir ki Kalkandelenli Mu'îdî'nin yaşam öyküsünü daha net kurgulamaya imkan sunabilecek kasideleri bugün için elde bulunmasa da *Dîvân*'da yer alan gazeller ve musammatları, şâirin yaşam öyküsünü kurgulamak adına önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda pek çok şiirinde hükümdarın lütuf ve keremini dilediğinden söz eden Mu'îdî'nin yazdıkları iktidar ve otoriteyle olan ilişkileri noktasında yaşam öyküsüne dair vesikalar olarak değerlendirilmelidir. İftiraya uğrama, gözden düşme, sürgün edilip vatanından avare olma ve sonrasındaki derbeder yaşamın sebep olduğu hayal kırıklıkları ve çelişkilerinin şekillendirdiği ruh haliyle yazılan şiirler, klasik şiir konsepti dahilinde şâiri yetiştiren kültür ve dünya görüşünden yansıyanlardır. Gerek mutlak otoriteden gerekse onun bulunduğu mekandan ayrı olmanın hüznüyle yüreğinde kopan fırtınaları dillendiren Mu'îdî, takdir edilmiş ve kıymetinin bilinmeyişinin yarattığı kırgınlık ve hüznü eserlerini beslemiştir.

Şâir, bir yandan mutlak otoriteye sadakatle bağlı bir kul olarak aczin ve boyun eğişin hakim olduğu bir temada hüznünü ve çaresizliğini

¹⁸ Mehmed Çelebi -Yeşilce, Ramazanzâde-: Merzifonludur. Tahsilden sonra Divan-ı Hümâyûn katibi ve 960 (1553)'da baş defterdar olup, 961 (1554) de reisülküttab olarak 965 (1558)'de nişancı ve sonra Halep defterdarı oldu. Sonra muhafaza-i Mısır'a ve sonra Mora'nın tahririne memuren gönderilip nişancılık boşalınca "Mora muharriri Mehmed'e verdim" diye Hatt-ı Hümâyûn çıktı. 970 (1562/3)'de tekaüd edildi. Cemaziyelevvel 979 (Eylül/Ekim 1571)'da vefat etti. Fuzala ve üdebadan idi. "Nişancı Tarihi"ni kaleme almıştır. Oğlu Ahmed ve torunu Kudsi Mehmed Efendi'lerdir (Mehmed Süreyyâ, Age., C.IV, s.120).

ifade ederken diğer yandan hükümdar/kul arasındaki sevgi/aşk ilişkisinde yeri olmayan, sadece çıkarları doğrultusunda hareket ederek hükümdara olan yakınlıklarından maddî, manevî nasıplenen rakip zümresine içten içe ölçülü bir isyan odağında patronun hüsn-i nazarından mahrum sürgün edilmiş bir şâir olarak “müşterisiz kalan metanın zayı olmasına” hayıflanmadan da edememiştir.

Kaynaklar

- ACEHAN, Abdullah (2008), “Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5, Fall, s.12-29.
- Ahdî (2005), *Gülşen-i Şu'arâ*, İnceleme-Metin, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ANDREWS, G. Walter (2009), *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Âşık Çelebi (1971), *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, G.M. Meredith Owens, Meşâ'ir üş Şu'arâ or Tezkere of Aşık Çelebi, Mssrs Luzac and Company London.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1952), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.13, No: 1-2, Ekim-1951/ Temmuz, s. 63.
- Beyânî (1997), Mustafa Bin Carullah, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK Basımevi.
- Bursalı Mehmet Tâhir (1972), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1994), *Kanunî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2002), *Fuzûlî'nin Poetikası*, İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- ERÜNSAL, İsmail (1988), “Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.VII-VIII, İstanbul, s. 215-272.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (1994), *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Haz. Mustafa İsen, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GİBB, E. J. Wilkinson (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1998), *Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları.

- İNALCIK, Halil (2010), *Şâir ve Patron (Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme)*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (1996), *Dîvan Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kâtib Çelebi (2007), *Keşfü'z-Zünûn (An Esâmi'l-Kütübi Vel'l-Fünûn)*, Terc. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (1989), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK Basımevi.
- Latîfî (2000), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Haz. Rıdvan Canım, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Mu'îdî (2012), *Dîvân*, Haz. Gülçin Tanrıbuyurdu, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. M. Esat Harmancı, Kocaeli.
- Mu'îdî (2009), *Şem' ü Pervâne*, Haz. Nihal Kara, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İ. Güven Kaya, Kocaeli.
- PAKALIN, M. Zeki (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Riyâzî, *Riyazü'ş-Şu'arâ*, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3724.
- Sami Es-Sakkâr (2006), "Mu'îd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul, s.86- 87.
- Sehî Beg (1978), *Heşt-Bihişt* Haz. Günay Kut, Harvard Üniversitesi Basımevi, Harvard.
- Süreyya, Mehmed (1994), *Sicill-i Osmânî*, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul.
- Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri* (1989), Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şemseddin Sami (1898), *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şeyhî (1981), *Harnâme*, Haz. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- UNAT, Yavuz (1999), "Osmanlı Astronomisine Genel bir Bakış", *Osmanlı*, C.VIII, s.411-420.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi.